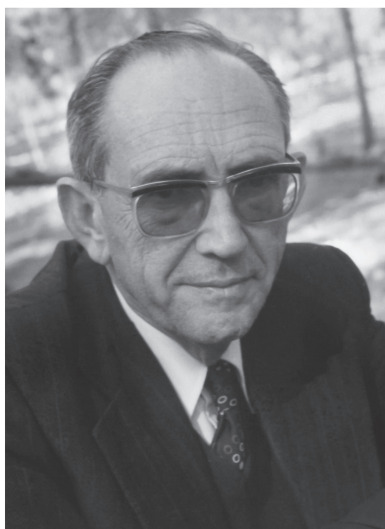

אקדמיה

ידיעון האקדמיה ללשון העברית • ניסן תשפ"א

יהושע בלאו
(תרע"ט-תשפ"א)

נשיאה השלישי של האקדמיה

מלגת האקדמיה ללשון העברית ע"ש ראובן אוחנא

מלגת האקדמיה ע"ש ראובן אוחנא ז"ל מוענקת בפעם הראשונה בשנת תשפ"א בתרומת בני משפחתו.

שישה-עשר סטודנטים לתואר ראשון מהחוגים ללשון העברית מהאוניברסיטאות בארץ הגישו מועמדות למלגה, ומתוכם נבחרו ארבעה מועמדים מצטיינים. כל אחד מהמועמדים יזכה במלגה בסך 5,000 שקלים. אלו הזוכים: **ליאון אוקס** מקריית שמונה (אוניברסיטת בן-גוריון), **ליאור ארבל-נדב** מיהוד (אוניברסיטת בר-אילן), **תהאני גית** משועפט (האוניברסיטה העברית) ו**פוראת ח'טיב** מכפר מנדא (אוניברסיטת חיפה). האקדמיה מברכת את כלל המועמדים והזוכים, ומאחלת להם הצלחה רבה בהמשך דרכם.

יום העברית תשפ"א במתכונת קורונה

כמדי שנה ציינה האקדמיה בכ"א בטבת, יום הולדתו של אליעזר בן-יהודה, את "יום העברית", אך בשנה זו התקיימו מגוון האירועים והפעילויות בצורה מקוונת, וזכו להשתתפות רבה ופעילה במרחבי הרשת.

בין האירועים הבולטים אפשר לציין את "אליפות העברית" – חידון ידע במגוון נושאים מכל תחומי הלשון; מטבעות לשון, מילים ומשמעותן, חידושים ומחדשים, תקן הלשון, כתיב ועוד. החידון נמשך שבועיים, ובמהלכו אלפים רבים של משתתפים ניסו את כוחם במענה מהיר ונכון על מקבצי שאלות שהוגרלו מתוך מאות שאלות. חמשת המשיבים שצברו את מספר הנקודות הרב ביותר זכו לתשורות מחנות הספרים של האקדמיה.

מיזם נוסף שהתקיים לקראת יום העברית הוא בחירת המילים העבריות האהובות. הגולשים באתר האקדמיה וברשתות החברתיות שלחו הצעות למילים אהבות ומיוחדות, ובשלב הבא התבקשו להצביע ולבחור את המילה האהובה

המשך בעמוד 2

ברכת נשיא המדינה, ראובן (רובי) ריבלין, לרגל יום העברית

בשנת 1927, בקובנה שבליטא, כתבה עלמה צעירה בין דפי היומן שלה את השורות הבאות: "למרות כל חיבתי שיש לי לגיבורי הספרות הרוסית – אני אינני עמהם. את האני שלי, השלם, הגמור, כמו שהוא – אוכל למצוא רק ביצירה העברית. אני עוד אדע את העברית, אלמד ואדע. בזאת אני בטוחה".

כך כתבה העלמה הצעירה לאה גולדברג, מי שתגדל להיות אחת המשוררות היקרות, המבריקות והאהובות של העברית החדשה – שייסודותיה הונחו בידי סופרות וסופרים, משוררות ומשוררים, שעברית לא הייתה שפת אימם.

סיפור הפלאים של תחיית העברית היפה שלנו, השפה שלנו, הוא סיפור פרטי וכללי. הוא סיפור של אדם שקם בבוקר בבוקר, הרגיש שהוא עם, והתחיל ללכת. הסיפור של העברית, כמו סיפורו של עמנו, הוא סיפורה של תחייה. תחייה מפוארת ומפעימה, נגד כל הסיכויים. בישראל של היום, שנת תשפ"א, אנחנו לא יכולים להעלות על הדעת שלא לחשוב בעברית, לחלום בעברית, לאהוב בעברית, לבנות את המדינה היהודית והדמוקרטית שלנו בעברית. בישראל של היום יש ביטויים שאפשר לומר רק בעברית – וכמה טוב שכך. יום עברית שמח.

עוד בגיליון

- "פרופ' יהושע בלאו ז"ל" מאת משה בר-אשר
- "על גלוסר המילים השאלות מיוונית ומרומית" מאת נורית שובל-דודאי
- למד לשונך – שמות קווצי-עור
- "דרשות סמויות בהגדה של פסח" מאת מרדכי מישור
- "טעות לעולם חוזרת(ת)" מאת רונית גדיש
- מנוה האקדמיה

פרופ' יהושע בלאו ז"ל

משה בראש

האקדמיה גאה על שסייעה בידו בפרסומו של מילונו האדיר לערבית היהודית ובפרסום מהדורה מורחבת של תורת ההגה והצורות של לשון המקרא. שמחתי שנענה להצעתי לקבץ את מאמריו בעברית ובערבית יהודית בסדרה "אסופות" של מוסד ביאליק. בהרבה מהם משוקעים חידושי מוסף על רובי חידושי בספריו הרבים. לא הופתעתי שהחליט למפתח את האסופות בעצמו. היה בפיו נימוק חשוב: "כך אני שב להגיה את כלל המחקרים שלי בעצמי".

מי מאיתנו לא זכה לשיחות חולין איתו, שהיו רבות עניין, ובהם נתגלה יהושע בלאו כיהודי גאה ביהדותו. היו לי איתו שיחות רבות כאלה, ולא אזכיר אלא שתיים מהנה. כאשר בירכתי אותו על קבלת מדליית מרק לידזברסקי מן החברה המזרחנית בגרמניה סח לי: "עמדתי על כך שהטקס יתקיים בארץ, כי לא תדרוך כף רגלי על אדמת גרמניה הטמאה". וכשהגיש לי את הספרון שבו העלה את זיכרונותיו אמר לי בנחץ: "בעיניי ההליכה ברוח ישראל סבא היא הנוסחה לקיום העם היהודי". אמרתי לו: "הנוסחה אמרת?". ענה לי מינה ובה: "מה יגיד לך אדם שעוסק כל ימיו בנוסחאות, זו החשובה בנוסחאות".

רבי יהושע בן פינחס, אלוהי הנשמות שהאריך ימיך בטוב ישים כבוד מנוחתך.

מליאת האקדמיה שחסרה את נוכחותו הקבועה של מורנו פרופ' יהושע בלאו נתכנסה היום כדי לכבד את זכרו ולשמוע דברי פרדה ממנו מפי שלושה מלומדים שהיו מקורבים אליו.

לפני 61 שנה נבחר יהושע בלאו לאקדמיה ללשון העברית, ועד מהרה הפך לאחד מעמודי התווך שלה. די שאציין בשעה זו שלושה תפקידים שבהם נשא בעול במוסד ומילא אותם במסירות וכדרכו בתבונה רבה.

א. הוא היה שנים הרבה יו"ר ועדת הדקדוק. בוועדה הזאת השקיע את ידענותו ואת סמכותו. ופעמים שגילה תעצומות נפש ועמד על כך שמה שאינו תואם את העברית לא יתקבל.

ב. תשע-עשרה שנה ערך את "לשוננו" בקפידה ובלא לאות ותורם לכותבים בו מעינו החדה ומנדיבותו כלפי הצעירים שבהם. אף פרסם בכתב העת מתורתו במאמריו ובסקירות על ספרים שהרבה לכתוב.

ג. ועל הכול שימש נשיא האקדמיה במשך 12 שנה. אף שעיקר מפעלותיו היו בענייני קביעת התקן ובגיבושו, היה נאמן קיצוני למה שאני מכנה "מורשת בן-חיים", שהאקדמיה היא בראש ובראשונה מוסד מחקר.

גם כשלא מילא עוד שום תפקיד, נוכחותו באקדמיה הייתה מרשימה לפי שנשאר פעיל מאוד. כאשר חדל לבוא לפני שנים מועטות אמר לי בהומור האופייני לו בערך כדבר הזה: "למה אשמח שנפלתי ושרבתי את עצם הירך או את האגן בדרכי לאקדמיה, חבל שאחרים יצטערו על כאבי".

הכול יודעין שפרופ' בלאו שקד על מחקריו עד ימיו האחרונים, ובכל שיחה עמו שיתף את כולנו בתורתו בכל התחומים הרבים שהוא הרים להם תרומות גדולות.

* דברי פרדה שנאמרו בישיבת מליאה מיוחדת שנתכנסה לרגל 30 יום לפטירת פרופ' בלאו. דברים נוספים שנאמרו בישיבה זו יראו אור בקרוב בחוברת מיוחדת שתוציא האקדמיה לזכרו.

המשך מעמוד 1

יום העברית תשפ"א

אחריה המילים גומץ וזרובות. **החידוש האהוב:** **צְהַלְלִים**. אחריי הֶסְפֵּת (פודקאסט) וחמרמורת (הנגאובר). **המילה הנדירה האהובה:** **אֶזְלוּגִין**. אחריה שְׂדֵמָה ואשמורת.

ביום העברית עצמו שודר בדף הפייסבוק של האקדמיה רב-שיח שהתקיים בבית האקדמיה, בהשתתפות המזכירה המדעית של האקדמיה **רונית גדיש**, ד"ר **אבשלום קור** וד"ר **רוביק רוזנטל**. המפגש, בהנחייתה של **ורד ליון-ירושלמי**, עסק באתגרי השפה העברית המתחדשת, ובין השאר בסוגיות לשון ומגדר ובשאלת היחס ללעז.

לקראת יום העברית הפיקה האקדמיה סרטונים ובהם עובדי האקדמיה מדברים על סוגיות לשון ומספרים על הקשר האישי שלהם לעברית, וכן הוצעה באתר רשימת השמעה (פלייליסט) של שירים עבריים לפי בחירתם של עובדי האקדמיה. לצד כל זאת הוצעו לציבור הרחב הרצאות וסדנאות מקוונות, והשתתפו בהן רבים. באתר האקדמיה אפשר לצפות בשלל הפעילויות שהתקיימו, וכן להירשם לסדנאות והרצאות נוספות שמתקיימות בימים אלה.

בשיחה תחומים. אלפים השתתפו בהצבעה, ואלה התוצאות: **המילה האהובה: אָמָא**. במקום השני אהבה ובמקום השלישי משפחה; **מילת השנה: מְטוּש**. במקומות השני והשלישי מסכה ובידוד. **מילת הענה שאי אפשר בלעדיה: סבבה**. במקום השני והשלישי יאללה ותכלס. **המילה המצחיקה: פופיק**.

שיחוח חי. מימין לשמאל: אבשלום קור, רוביק רוזנטל, רונית גדיש, ורד ליון-ירושלמי

טעות לעולם חוזרת(ת)

רונית גדיש

הקשר נוסף הוא טעות באמירת ברכות וכדומה. כך נאמר במשנת ברכות (ב, ג): "קרא וטעה יחזור למקום שטעה". בדומה לכך בתלמוד: "טעה – חוזר לראש" (בבלי ברכות מט ע"א). אצל הרמב"ם מצטרף גם הרכיב 'לעולם' – בעניין טעות בתפילת שליח ציבור: "ש^{אם} טעה בה [בתפילה שמתפלל בקול רם] **לעולם חוזר**" (משנה תורה אהבה י, ב). לכאורה החזרה כאן שונה, כי פירושה שהטועה חוזר על הברכה שנית, אבל למעשה הדין הוא שעל המברך לחזור "למקום שטעה" וממנו להתחיל מחדש⁴. ועוד זאת: בדיון בתלמוד הבבלי (ברכות כז ע"ב) על אדם שהקדים להתפלל את תפילת השבת כי סבר בטעות שהשבת כבר נכנסה (ביום מעונן) נשאלת השאלה: "וטעותא מי הדרא?", כלומר 'טעות' – האם חוזרת? ובמילים אחרות: האם יוכל להתנהג כאילו עדיין יום חול? כאן ברור שהטעות היא שחוזרת, כלומר המעשה שנעשה בטעות מתבטל⁵.

על רקע כל זה עולה כאמור בשלהי המאה התשע-עשרה המימרה "טעות לעולם חוזר", ובתדירות נמוכה יותר הגרסה "טעות לעולם חוזרת" – בין השאר ככותרת למדור בעיתונים שונים שבו מכריזים על טעויות שנפלו בגיליונות קודמים או אף על טעויות בעניין מסחר. הינה שתי דוגמאות מעיתון המליץ (למעלה מיום 3 בפברואר 1887, למטה מיום 13 ביולי 1896):

טעות לעולם חוזרת!
איש אחד עובר אורח (יהודי) אשר לא ידעתי מי הוא בעברו דרך עירנו אדעסא לפני זמן פת סר אל בית טסחרי של טורי שעות וכלי כסף וזהב, ברחוב דעריבאסאוסקי ויקן ממני כלי כסף וזהב בעד סך ידוע. ובהיותו נחפו לשוב לרכבו, שלם לי בטחירות רבה את הכסף המגיע לי אחרי קבלו ממני את רשימת הכלים עם מחירם בעדם כנהוג ויעלם מנגד עיני כרגע. ופוח השתוממתי לראות אחרי מניתי את הכסף עוד פעמים ושלש כי נמצא בו יהרון על סך טאה ועשרה רוב"כ! אשר על כן בשלח לי האיש הנ"ל את רשימת הכלים שקנה או את החשבון הנ"ל לו עליהם אשיב לו כרגע את המותר. כתבתי:
Іосифу Боржаискому, Дерябасов. д. Бодякаго Олесеа. 1453—3-1

טעות לעולם חוזר.
בנוב' 14 ס' המליץ ש"ז בטעות נרשם החשבון מנכרות לפונת יא"י: מוה' אלי' יוסף מוטערמאן מיאנאוקע 3.85 רוב"כ תחת אשר שלח אך 3 רוב"כ—והס"ה נאמר שם: 34.50 רוב"כ; ובמאת קבלנו בס"ה אך 34 רוב"כ, וכן שלחנו להגביר.

במימרה "טעות לעולם חוזר" או "טעות לעולם חוזרת" מהדהדים הניסוחים שהובאו לעיל בהקשריהם השונים. אך נראה שהקשר הקניין הוא המתאים ביותר לענייננו, ובעיקר קרוב במבנהו המשפטי "מקח טעות לעולם חוזר". למי שהבין במשפט זה ש'מקח' הוא נושא המשפט ו'חוזר' פירושו 'דינו להתבטל' – קצרה הדרך לפרש את 'טעות לעולם חוזר' במשמעות 'טעות דינה להיבטל'.

אם המילה 'טעות' היא נושא המשפט, נשאלת השאלה למה 'חוזר' ולא 'חוזרת'. ייתכן שהשפיעו כאן שני גורמים: האחד הוא אותם לשונות הלכתיים שבהם תמיד 'חוזר' ולא 'חוזרת', והשני הוא שהמילה 'טעות' שימשה הרבה בלשון זכר בעברית שבתוכה צמחה המימרה (למשל בעיתונות של סוף של המאה התשע-עשרה אפשר למצוא "זהו טעות גמור", "טעה טעות גדול", "טעות נפל במכשב הדפוס", "טעות הוא בידור" וכדומה, לצד שימוש ב'טעות' בלשון נקבה).

4. וכן 'לעולם' בהקשר של טעות וחזרה אצל הרמב"ם בהלכות מכירה טו, א: 'המוכר לחבירו במידה במשקל או במניין וטעה בכל שהוא – חוזר לעולם', ועוד לשונות כיוצא באלה אצל פרשנים ופוסקים אחרים מראשית האלף השני לסה"נ.
5. אני מודה לפרופ' יוחנן ברויאר שהפנה את תשומת ליבי אל מימרה זו.

מאחורי ראשי התיבות טל"ח עומדות המילים "טעות לעולם חוזרת" או בגרסה המקובלת בקרב מתקני הלשון "טעות – לעולם חוזר". המחלוקת בין הגרסאות היא בשאלה מי חוזר – הטעות או הטועה, וכן באיזו מין חזרה מדובר במימרה זו.

נקדים ונאמר: עד כמה שעלה בידינו לברר, המימרה "טעות לעולם חוזר(ת)" עולה בכתובה העברית בעיקר בסוף המאה התשע-עשרה. עם זאת ברור שהיא נשענת על לשונות בספרות חז"ל ובספרות הרבנית שבעקבותיה. נתחקה אפוא על מקורותיו של הביטוי ועל הקשר בינו ובין הלשונות שקדמו לו – וננסה להבין אם הנוקטים "טעות לעולם חוזרת" משתבשים או שמא אינם משתבשים¹.

מראשוני היוצאים נגד השימוש בגרסה "טעות לעולם חוזרת" היה יצחק אבינרי. בפירת הלשון שלו משנת תשי"א (1951) הוא מסביר: "לא הטעות היא החוזרת, אלא האדם שטעה חוזר בו מטעותו, והרי זה כאלו אמרנו: במקרה טעות – לעולם חוזר בו, או בקיצור: טעות – לעולם חוזר!". את דבריו הוא מחזק במובאות מן התלמוד ומן הספרות ההלכתית. לדבריו "המקפידים על 'לעולם חוזרת', משתבשים לגמרי בהבנת הענין וסבורים שכאלו הכונה לחזרת הטעות, שהיא חוזרת ונשנית..." (יד הלשון, עמ' 215).

נלך בעקבות יצחק אבינרי אל התלמוד ואל הספרות הרבנית. בתלמוד יש כמה הקשרים שבהם טעות וחזרה קשורות זו לזו:

- א. טעות בפסק דין – במשנת סנהדרין (ד, א) נאמר: "דיני ממונות מחזירין [את הדין] בין לזכות בין לחובה, ודיני נפשות מחזירין לזכות ואין מחזירין לחובה". בסוגיה בבבלי הדנה בהלכה זו (סנהדרין לג ע"א) נאמר בין היתר על דיין שאם "טעה בְּדַבַּר מִשְׁנֵה חוּזֵר", והכוונה היא שאם הדיין טעה ופסק בניגוד להלכה מפורשת במשנה – הפסיקה מתבטלת. מבחינה מילולית אפשר לפרש את הפועל 'חוזר' בשני אופנים: או שהדין חוזר (לנקודת ההתחלה, כלומר בטל) או שחוזרים (הדיינים) ודנים מחדש בעניין.
- ב. טעות בעסקת קנייה – כך אומר התלמוד: "וכל קנין בטעות חוזר" (בבלי גטין יד ע"א), והכוונה שאם הקניין נעשה בטעות הוא מתבטל. גם כאן מבחינה מילולית אפשר לפרש שהקניין חוזר (לנקודת ההתחלה, כלומר בטל), ואפשר שהקונה רשאי לחזור בו מן הקנייה².
- במקום אחר נאמר: "מקח טעות הוא וְהָדָר [=וחוזר]" (בבלי ביצה ז ע"א – בעניין קניית ביצים על מנת שהן מתרנגולת חיה ובפועל הן מתרנגולת שחוטתה). וכך הבין פרשן התלמוד ר' שלמה לוריא (בן המאה השש-עשרה): "ה"ז [=הרי זה] מקח טעות, וחוזר המקח" – המקח הוא שחוזר (כלומר בטל) ולא הקונה חוזר בו מן המקח. בהשראת המשפט התלמודי אפשר למצוא בספרות הרבנית של ימי הביניים את המימרה "ומקח טעות לעולם חוזר" (הקרובה מאוד למימרה הנדונה כאן)³.

1. אני מודה לפרופסורים חיים כהן, מנחם כהנא, שלמה נאה, יוחנן ברויאר ומנחם קיסטר ולעמיתיי ד"ר ברק דן וד"ר דורון יעקב שקראו את הדברים בשלבים שונים והאירו את ענייני.
2. בהקשר של ביטול קניין בגלל חשד להונאה – מצטרף תואר הפועל 'לעולם' לפועל 'חוזר', למשל: "לא שנו אלא לוקח [קונה], אבל מוכר **לעולם חוזר**" (בבלי בבא מציעא מט ע"ב), "ביטול מקח לרבנן **לעולם חוזר**" (שם נ ע"ב) – 'לעולם' כאן פירושו שהביטול חל תמיד, גם לאחר זמן רב וללא תלות בתנאים אחרים.
3. למשל בשו"ת הריב"ש: "...והוא מקח טעות, ומקח טעות לעולם חוזר". גם כאן אפשר להבין שהמקח הוא נושא המשפט והוא שחוזר (בטל), או שהקונה הוא שיכול לחזור בו ממקח שיסודו בטעות. קשה להכריע וכל קורא יכול לשמוע כאן את מה שאוונזו משמיעות לו.

■ (השם המדעי: *Acanthaster planci*)

כַּפֶּת-קוֹצִים קְטָלָנִית

כוכביים גדולים ומרשימים הנפוצים בכל שוניות האלמוגים ברחבי האוקיינוסים השקט וההודי. פרטים בוגרים יכולים להגיע לגודל של כ-50 סנטימטרים. זרועות קצרות רבות (עד 23 במספר) יוצאות מהדסקה המרכזית הרחבה שלהם, ועורם מכוסה מאות קוצים ארסיים. כוכביים אלו ידועים כטורפי אלמוגים אימתניים המחסלים שוניות אלמוגים שלמות ברחבי העולם.

■ (השם המדעי: *Echinaster callosus*)

צֶר-גוֹף יַבְלוֹת

כוכביים קטנים וצבעוניים הנפוצים במים רדודים בים האדום ובמערב האוקיינוס ההודי (נדירים במפרץ אילת). גופם בנוי כדסקה מרכזית קטנה, שחמש זרועות צרות יוצאות ממנה, ועורם מכוסה שלפוחיות לבנות, ורודות, אדומות וסגולות המקנות להם את מראם הייחודי והמרהיב.

■ (השם המדעי: *Arbacia lixula*)

שְׁחֻרְנִית פְּדוּרִית

קיפודיים קטן שהיה אחד משני מיני קיפודי-הים הנפוצים ביותר במים הרדודים של הים התיכון הישראלי. צבעו שחור וקוציו קצרים ומחודדים אך אינם ארסיים. סדרה זו (פְּסוּיִי־שֵׁת, *Arbacoidea*) נבדלת מסדרות דומות של קיפודיים בארבע לוחיות משולשות המכסות את פי הטבעת שלהם.

צילום: פרדריק דוקרם

■ (השם המדעי: *Phylacanthus imperialis*)

רֵב-פֶּתֶר קִיסְרִי

קיפודי-הים הגדול ביותר המצוי לחופי ישראל. נפוץ בשוניות האלמוגים באילת. גופו כהה והוא מצויד במספר מועט של קוצים עבים וקהים במיוחד, שמראם דומה לכתר. הם משמשים לו להגנה על ידי אחיזה חזקה בין סלעים ואלמוגים.

בעלונים אלו מבחר שמות של קווצי-עור שאושרו במליאת האקדמיה (שסו) בשבט תש"ף (ינואר 2020). תודה לד"ר עמרי בורשטיין, חבר הוועדה לזואולוגיה של האקדמיה, על העזרה בהכנת עלונים אלה. הצילומים באדיבותו, אלא אם כן צוין אחרת.

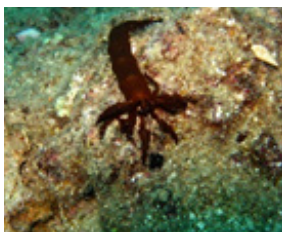
דַּסְקָה מְפֹרָצֶת (השם המדעי: *Sculpsitechinus auritus*)

קיפודיים שטוחים בעלי קוצים קצרצרים המקנים להם מראה פרוותי. צבעם בהיר והם מבלים את חייהם מחופרים בחול. בשל אופי חייהם הנחבא, מעט ידוע על אורח חייהם ואף על הגודל ועל ההרכב של החברות שבהן הם חיים.

שִׁלְפוּחִיתוֹן אֲרִסִי (השם המדעי: *Asthenosoma marisrubri*)

קיפודיים הארסיים ביותר מבין קווצי-העור בישראל. נחשבים למין בלעדי לים האדום. צבע גופם אדמדם והם עטויים קוצים קצרים שבקצותיהם שלפוחיות ארס לבנות. ייחודה של סדרת קיפודיים זו הוא בשלד הרך של המינים הנמנים עימה המאפשר להם להידחק לסדקים צרים בשונית.

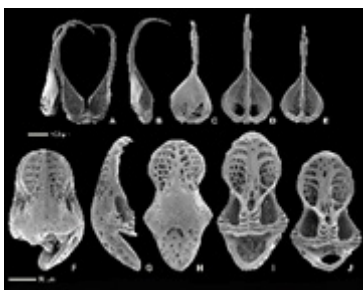
פְּתִילָה שְׁחֹרָה (השם המדעי: *Synaptula reciprocans*)

מלפפוניים בינוני, צבעו כהה (לרוב שחור). נפוץ על קרקעית הים באזורים סלעיים. בניגוד למרבית מלפפוני-הים, לפתילה השחורה אין רגלי-מים ועל גופה הדקיק מאות קרסים זעירים המקנים לגופה תחושה 'דביקה', ושבעזרתם היא זוחלת על הקרקעית. מין זה ידוע כמין פולש אשר היגר מהים האדום אל הים התיכון.

גְּדִילוֹן אָנָּס (השם המדעי: *Thelenota ananas*)

מלפפוניים גדולים בעלי עור עבה עטור גדילים מאורכים המקנים להם את מראה הייחודי המזכיר אננס. נפוצים בשונית אלמוגים באוקיינוס ההודי ונדירים ביותר בים האדום. כמו יתר מלפפוני-הים הם ניזונים מליקוט חומר אורגני מקרקעית הים. צילום: לאונרד לאו.

קוֹצֵבֶת (המונח המדעי: *pedicellaria*)

איבר קטן דמוי קוץ שבקצהו צבת המשמש לניקוי, להגנה, לאחיזה ועוד; הקוֹצֵבֶתוֹת פזורות על שטח הפנים של מרבית קווצי-העור. המורכבות המבנית של הקוצבתות חשובה מאוד לזיהוי ולהגדרה של מינים. המילה קוצבת היא הלחם של המילים קוץ וצבת.

על גלוסר המילים השאלות מיוונית ומרומית

נורית שובל-דודאי

בשל צורתן אשר אינה עונה על כללי תבניות התצורה העברית. כאלה הן למשל אנדרלמוסיה, אורלוגין, אסטניס, ברברי, גזוזטרה, טרקלין, סנדלה, קלסתר, תיאטרון; אך יש בהן גם כאלה שאי אפשר להבחין במקורן הזר לפי תבניתן, כמו אולה, אופי, אטרייה, דוגמה, המנון, וילון, טבלה, טיפוס, טירון, לודה, מסטיק, ספוג, עוגן, קנוניה, תיק. כך הוא גם במקרים שבהם נגזרו משמות העצם השאלים פעלים, דוגמת אכסן, ביסס, זיווג, טיגן, טיכס, פייס, פרנס, קילס.

יש להניח ששאלות מילים וחזרתן לשפה התרחשה בהדרגה עם התרבות המגעים בין דוברי הלשונות. תחילה בתחומי משטר, מנהל וצבא, ומייד אחרים כלכלה ומסחר, והתחום הרחב של הריאליה – ביגוד, מצרכים, כלים, חפצים ועוד. שדות השאלה הסמנטיים מעידים שאין תחום במציאות החיים אשר נעדר ממגע לשוני יווני או רומי. עומק ההשפעה התרבותית ניכר בחזרת מילים שאין סיבה ניכרת לעין לשאילתן משפה זרה, כגון אושפיז, זוג, לבלה, נימוס או פרצוף.

מציאות חיה של תושבי ארץ ישראל בתקופה ההלניסטית והרומית הותירה חותם של ממש באוצר המילים של העברית. כמעט ארבע מאות מילים זרות מלשון חכמים מתועדות אחרי שנת אלף וחמש מאות. אומנם לא כולן נכנסו לשימוש מעשי בעברית החדשה, וחלקן עברו גלגולי משמעות (למשל נימוס, מלפפון, פסנתר, קרון, תריס); אך חלק לא מבוטל מהן קנה מושב של קבע בלשון ומשמש אותנו בעברית המודרנית בשפת היום-יום.

התקופה הארוכה של שלטון יוון ורומי בארץ ישראל היא פרק מוכר וידוע בתולדות העם היהודי, אולם ההשפעה שהייתה ליוונית וללטינית על העברית היא נושא שנידון פחות בחקר התקופה. למעלה מאלף וחמש מאות מילים שמקורן בשפות אלו נמנות באוצר המילים של לשון חכמים, ורבות מהן משמשות עד ימינו.

אלכסנדר מוקדון כבש את ארץ ישראל מידי הפרסים בשנת 332 לפסה"נ, ויורשיו שלטו בארץ במשך כ-270 שנה. עם הכיבוש החלה לשמש היוונית המשותפת (koine) כשפת השלטון ברחבי המזרח ההלניסטי, לצד הארמית אשר שימשה שפה משותפת ממסופוטמיה ועד מצרים מאז הכיבוש האשורי. הרומאים כבשו את ארץ ישראל מידי היוונים בשנת 63 לפסה"נ ושלטו בה במשך כשבע מאות שנה עד הכיבוש הערבי בשנת 638, אך למרות שינוי השלטון המשיכו הרומאים לנהל את המזרח ההלניסטי של האימפריה ביוונית. עובדה זו מסבירה מדוע למרות תקופת שלטון ארוכה פי שלושה כמעט, השפעתה של היוונית גדולה בהרבה מהשפעתה של הרומית.

ההשפעה שהייתה למפגש של היהודים עם היוונים ואחריהם עם הרומאים התבטאה בכל המישורים – השלטוני, הכלכלי, החברתי והתרבותי – והיא מתועדת היטב בממצאים ארכאולוגיים ברחבי הארץ. עדויות למגע הלשוני השתמרו בידינו בכתובים. מיעוטן השתמרו בצורתן המקורית בכתובות חרותות על שרידי מבנים וחפצים או בפפירוסים שנשתמרו במדבר. מרבית העדויות התגללו לידינו בתוך היצירה הספרותית הענפה המכונה בשם הכולל 'ספרות חכמים'. יצירה זו כוללת את האוספים הגדולים של המשנה, התוספתא והתלמודים, ולצידם מדרשי הלכה ואגדה, תפילות ופיוטים. חיבורים אלו, אשר נוצרו והתלכו על פה משך מאות שנים, הגיעו לידינו במסורת ההעתקה של כתבי יד. מאפיינים אלו – העלאה מאוחרת על הכתב והעתקה בידי סופרים מאוחרים – גרמו לעיתים לשינויים ולשיבושים בעדויות שהשתמרו למגעים הלשוניים עם השפות הזרות אשר ימי שלטונן חלפו מן האזור.

השפה היא סמן חשוב להשפעה תרבותית ועל כן ראו לנכון מייסדי המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית לאסוף את כל המילים שנכנסו אל העברית מן היוונית ומן הלטינית בחיבורי הספרות העתיקה. מילון החלוצי של שמואל קראוס למילים השאלות מיוונית ומרומית, אשר ראה אור בגרמניה בסוף המאה התשע-עשרה, התבסס על דפוסים ולא על כתבי יד; ואילו מאגרי הספרות העתיקה של המילון ההיסטורי של הלשון העברית הוהדרו באופן מוקפד על סמך כתבי יד משובחים. חוקרים רבים תרמו לאורך המאה העשרים לחקר היבטים שונים של המילים השאלות, ובולטים בהם י"נ אפשטיין ושואל ליברמן ואחריהם דניאל שפרב.

"גלוסר המילים השאלות" מציג את כלל הערכים אשר זוהו ביצירות הספרות העתיקה שבמאגר המילון ההיסטורי כמילים שבאו מן היוונית או מן הרומית. הערך המילוני מלווה בזיהוי המילה בשפת המקור, בפירוש המוצע ובמובאות מן המקורות. בגלוסר כונסו החומרים שנאספו במטרה להנגיש לקורא העברי. חומרים אלו יהיו הבסיס לכתבת מילון חדש למילים השאלות מיוונית ומרומית עם השלמת רשימת הערכים במקורות אפיגרפיים ופפירולוגיים, בדיקת הנוסחים השונים בכתבי היד וכתבת הערכים המילוניים במלואם.

מרבית המילים בגלוסר הם שמות עצם. חלקן הגדול מיוונית, וכשלוש מאות מתוכן מלטינית. המילים מיוונית ומרומית מזוהות על פי רוב

המשך מעמוד 3

טעות לעולם חוזרת

מאלה שנקטו את המשפט בגרסה "טעות לעולם חוזרת" היה ח"נ ביאליק. במאמר שבו הוא מגיב לדברי מנחם אוסישקין בדבר קביעת "ההברה הספרדית" כמבטא הדיבור בארץ ישראל, הוא אומר:

כל המשא והמתן בשאלת ההברה [המבטא] [...] נראה לי תמוה מאד. מה נפשך: אם ההברה תלויה, כסברת מר אוסישקין, בבחירה או בגזרת שלטון – מי יעכב אפוא בעד ה"שטאב" [המְטָה] לשנות בחירתו, לאחר שיוכיחו לו מומחים את טעותו. הפה שאסר הוא הפה שהתיר, וטעות, התלויה בבחירה, לעולם חוזרת. ("תרבות ופוליטיקה", 1918)

ברור מדברי ביאליק שאכן הטעות היא שחוזרת, ועוד ברור מדברי ביאליק שפירוש 'חוזרת' אינו שהיא חוזרת על עצמה שוב ושוב (כמו שרבים מבינים היום את המימרה) וגם לא שהטועה חוזר בו (כמו שהציע אבינרי), אלא שהטעות דינה להתבטל, שהרי "הפה שאסר הוא הפה שהתיר".⁶

בשנת תש"ה (1945) פרסם ועד הלשון את המילון למונחי פנקסות ובו כלול המונח: טעות לעולם חוזרת, ט"ח כנגד המונח E.O.E errors and omissions excepted. במונח באנגלית נושא המשפט הוא 'הטעויות וההשמטות', ולא פלא אפוא שהמונח המקביל בעברית גם הוא מעמיד את הטעות כנושא המשפט.

6. יצחק אבינרי מביא מובאה זו מדברי ביאליק, ואומר עליה: "כבר נכשל בזה אף ח. נ. ביאליק [...] ודאי לא העמידוהו על כך, שאלמלא כן היה בלי ספק חוזר מטעותו ומתקן: 'לעולם חוזרין בה'".

דרשות סמויות בהגדה של פסח

מרדכי מישור

ההגדה של פסח נועדה לקיים את מצוות "והגדת לבנך". התורה מספקת לנו טקסט ערוך שאפשר לקיים בו את המצווה – בספר דברים פרק כו ("ויודיו ביכורים"). ואכן, על מצוות "והגדת לבנך" בליל הסדר שנינו במשנה, פסחים י, ד: "ודורש מ'ארמי אובד אבי' (דברים שם 5) עד שהוא גומר את כל הפרשה (שם 8)".

ודוק: "ודורש". כלומר קורא את הפסוקים **ודורש** אותם. בדורות חכמינו ז"ל, הדרך המקובלת לפרש את המקרא הייתה המדרש. המדרש היה ה"פירוש רש"י" שלהם. כל מי שלמד תורה הבין כל פסוק על פי הדרשה שהייתה צמודה אליו. רבותינו אמרו שמילה מסוימת יש להבינה "כמשמעה" כשהיא התאימה למשמעות שהייתה לה בלשונם, ולא דווקא בניגוד לדרש חופשי. החלק הזה של ההגדה בנוי במבנה ספרותי קבוע: פסוק אחר פסוק, כל פסוק בשלמותו; כל פסוק מפורק לחלקיו; לכל חלק מצורף פירוש, אם יש בכך צורך; אחר כך לראיה – פסוק תומך (בדרך כלל מספר שמות). כאן יידון פסוק 7 לחלקיו כפי שהוא נדרש בהגדה:

"וַיִּצְעַק אֶל ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֵינוּ וַיִּשְׁמַע ה' אֶת קִלְנוּ וַיִּקְרָא אֶת עֲנִינוּ וְאֶת עֲמָלְנוּ וְאֶת לַחְצֵנוּ".

א. "ונצעק אל ה' אלהי אבותינו" – כמה שנאמר "ויהי בימים הרבים ההם וימת מלך מצרים ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו" וכו';

ב. "וישמע ה' את קלנו" – כמה שנאמר "וישמע אלהים את נאקתם" וכו';

ג. "וירא את ענינו" – זו פרישות דרך ארץ, כמה שנאמר "וירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים";

ד. "ואת עמלנו" – אלו הבנים, כמה שנאמר "כל הבן הילוד היארה תשליקהו וכל הבת תחיון";

ה. "ואת לחצנו" – זה הדחק, כמה שנאמר "וגם ראיתי את הלחץ אשר מצרים לחצים אתם".

חלק (א) וחלק (ב) של הפסוק אינם צריכים פירוש, שכן מדובר בלשון "כמשמעה": הפועל צעק שבחלק (א) משמש גם בלשון חכמינו, והדרשן עבר מייד לפסוק התומך, בנרדף הדומה לו בצלילו: "ויזעקו". וכן "וישמע" שבחלק (ב), מילה רגילה בלשון חכמים, וגם הפסוק התומך גורס "וישמע". חלק (ג) וחלק (ד) מוקשים. מן הדרשה אי אפשר להבין מה הפסוק התומך בא ללמד. בחלק (ג) אף אין לדעת איזה חלק של הפסוק התומך הוא המהותי לדרשה: "וירא" או "וידע"? גולדשמידט¹ סובר ש"אין שום זיקה בין הדרשה 'זו פרישות דרך ארץ' לפסוק 'וירא אלהים' וכו'" (עמ' 42), והוא מציע לתקן את הנוסח (הצעתו של גולדשמידט אינה נועזת ביותר אם נזכור שיש בכתבי יד של ההגדה לא מעט חילופי גרסאות). אשר לחלק (ד), הקשר בין "עמל" ל"בנים" רופף.

נעיין בדרך שרבותינו פירשו את חלקי הפסוק האלה. כבר אמרנו שהפירוש המקובל של המקרא מתגלה במדרש. ייתכן שמה שלא נאמר בפסוק נאמר בדרשה שהייתה מתלווה אליו, שהדרשן שלנו לא ראה צורך להביא במפורש כי הייתה ידועה לכול.

נקדים את חלק (ד) – הקשר בין "עמל" ל"בנים". על גזרת פרעה "כל הבן הילוד היארה תשליקהו" (שמות א 22) נדרש: "עמרם גדול הדור היה. כיון שראה שגזר פרעה אותה גזרה אמר: מה אנו עמלים? עמד וגרש את אשתו" (תלמוד בבלי, סוטה יב ע"א). ובנוסח מפורש יותר: "אמרו <בני הדור>: מה אנו מועילים נושאי' נשים ומוליד' בנים ומייגעין עצמינו, ומאחר שמשקיעין את בנינו במים" וכו' (מכילתא דרבי שמעון בן יוחאי ו, ב). במקום "עמלים" שבדרשת הבבלי – "מייגעין עצמנו" (בגידול בנים) ובהזכרת "בנים" במפורש ("ומולידין בנים"). הווה אומר: במילה "עמלנו" מרומזים הבנים.

קשה יותר חלק (ג) – "וירא את ענינו" זו פרישות דרך ארץ. המפתח הוא בפסוק התומך, וליתר דיוק בדרשה המסתתרת מאחורינו. הפסוק "וירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים" (שמות ב 25) נדון בהרחבה במדרש ומוצעים לו זה אחר זה פירושים שונים. לענייננו: "דבר אחר: 'וירא אלהים' – פרישות שביניהם; 'וידע אלהים' – ידע שקרב הזמן" וכו' (שמות רבה פרשה א, פסקה לו). הדרשה מוסבה אפוא על "וירא אלהים" ולא על "וידע אלהים", שנדרש לעניין אחר, ונוסף כאן רק כדי שלא להביא פסוק קטום. אבל על איזו פרישות הדרשן מדבר?

נחזור לדרשה שבבבלי, במסכת סוטה: "עמרם [...] כיון שראה שגזר פרעה אותה גזרה אמר: מה אנו עמלים? עמד וגרש את אשתו. ועמדו כל ישראל וגרשו נשותיהן". ושוב בהרחבה כלשהי בשמות רבה: "כיון שגזר פרעה [...] אמ' עמרם: ולריק ישראל שוכב עם אשתו. מיד הוא הוציא את אשתו יוכבד ופירש את עצמו ממנה ועמד וגרש את אשתו [...] ועמדו כל ישראל וגרשו נשותיהם". הווה אומר: "פרישות דרך ארץ" משמע פרישות שבינו לבנינו. נשאלת השאלה מניין לו לדרשן שזה מה שראה הקב"ה ("וירא אלהים את בני ישראל" שבשמות ב 25), שהרי אין כל רמז למראה שראה. מסתבר שהדרשן הסתמך, בדרך פרדוקסלית, על הפסוק שלנו (דברים כו 7) דווקא. הלשון עני' ("ענינו") התפרשה לו לדרשן מלשון עיכוב ומניעה, כגון בביתו הידוע "עיניו הדין"², והדרשן קבע שהכוונה כאן מניעה מפרייה ורבייה.³

עכשיו אפשר להתקדם אל סוף הפסוק – חלק (ה) – שהוא, בניגוד חריף, פשוט וחלק: קטע הפסוק – "ואת לחצנו"; פירוש – "זה הדחק", כלומר, "לחץ" שבפסוק משמע 'דחוק/דחוק' בלשוננו; פסוק תומך – "וגם ראיתי את הלחץ" וכו'.

1. ד' גולדשמידט, ההגדה של פסח ותולדותיה, ירושלים תשכ"ט.
2. ראו ז' בן-חיים, ערכי מילים ב, ה: "ענה ולא השיב", ספר זיכרון לחנוך ילון, בעריכת ל' קוטשר, ש' ליברמן ומ"צ קדרי, רמת גן תשל"ד, עמ' 55-56.
3. "ענינו" לשון חסרון תשמיש, כמו: 'אם תענה את בנותי' (בראשית לא, ג), ודרשו רז"ל: 'מתשמיש' (יומא עז ע"ב) ('מ' כשר, הגדה שלמה, ירושלים תשכ"ז).

←← סיכומו של דבר: אין סיבה לראות בגרסה 'טעות לעולם חוזרת' טעות, וכל מה שצריך הוא להבין את המילה 'חוזרת' לא במשמעות 'חוזרת על עצמה' אלא במשמעות 'דינה להיות בטלה'.

מנקודת מבט מתארת לפנינו שלוש הבנות שונות של המימרה – שנוצרו מגוני המשמעות של הפועל חָזַר וכן ממודוסים (דרכים) של הפועל בזמן הווה – להבעת הנחיה או ציווי (כבלשון החוק) או להבעת אמת כללית.

א. טעות לעולם חוזרת – הטעות חוזרת, והכוונה שדינה **להתבטל**.

ב. טעות – לעולם חוזר – החוזר הוא האדם, והכוונה שעליו **לחזור בו**.

ג. טעות לעולם חוזרת – הטעות חוזרת, והכוונה שמתבעה של טעות **לחזור על עצמה** שוב ושוב.

לעניין ההבנה ש'מתבעה של טעות לחזור על עצמה' – בלטינית מוכר מטבע הלשון Errare humanum est, כלומר 'הטעות – תכונה אנושית'. מטבע לשון זה שימש ומשמש להבעת התנצלות או לקבלת התנצלות על טעויות (שהרי בן אנוש טבעו שיטעה). בעברית הרבנית שימש בתפקיד זה הפסוק "שָׁגִיאוֹת מִי יִבִּין" (תהלים יט, ג), ונראה שלמן סוף המאה התשע-עשרה משמש לכך גם המטבע "טעות לעולם חוזרת(ת)".

תכנון מנווה האקדמיה: הוכרזה התוכנית הזוכה

בתחרות לתכנון מנווה האקדמיה בקריית הלאום בירושלים זכה משרד האדריכלים מיזליץ-כסיף-רויטמן. התחרות התקיימה בשיתוף התאחדות האדריכלים ובוני ערים בישראל ופנתה לכל האדריכלים בישראל. התחרות עוררה עניין רב והוגשו בה מאה הצעות. מן השלב הראשון, שהיה עלום שם, בחר חבר השופטים חמש הצעות, ומהן בחרה האקדמיה את ההצעה הזוכה.

התוכנית שהציגו האדריכלים הזוכים מיטיבה לשקף את ערכי התכנון שפרסמה האקדמיה לקראת התחרות, והיא מצטיינת בהתמקדות באדם (אנשי האקדמיה, מבקרים או עוברי אורח) וביצירת מבנה מזמין ופתוח, היוצר תחושה של רחבות. תכנון חללי המבנה והתנועה במבנה וסביבו עשיר ומאפשר מגוון מבטים ושימושים. המבנה גם משתלב היטב בתוכניות הפיתוח של קריית הלאום ושדרות המוזאונים ובפעילות השוקקת שאמורה להיות באזור הזה בעתיד.

במקום השני בתחרות זכו במשותף ההצעות של האדריכלים מיכאל פלד ודניאל שטרסבורגר ושל א' לרמן אדריכלים בשיתוף עם דניאל פינקלשטיין ואלווירה טורק; במקום השלישי זכו במשותף ההצעות של לקשטיין-מרגלית אדריכלים ושל האדריכלים רם קפלן וניר עובדיה. באתר האקדמיה אפשר לצפות בסרטון הדמיה המציג את תוכנית המנווה במפורט.

העורך: יעקב עציון • סדר והפקה: אורית טרברג

דואר אלקטרוני: ivrit@hebrew-academy.org.il • במרשתת: hebrew-academy.org.il
 האקדמיה ללשון העברית, קריית האוניברסיטה, גבעת רם, ירושלים 9190401 • טלפון: 02-6493555